

निर्शेणेच्या
गुणट
काळखांत
मनशाक
साहित्यूच
उजवाडाची
वाट दाखयता.

लक्ष्मणरावांली जीवनदृष्टी

आनी साहित्यिक जडणघडण

◆ डॉ. बाळकृष्ण कानोळकार

सारभोवतणचे समाज वेवस्थेक लागून व्यक्तीचेर... जावपी अन्यायाची जाणविकाय ही लक्ष्मणरावांली जीवनदृष्टीची मौलिकताय... काळा भायऱ्या जाल्ल्या रुढी-परंपरांचेर ते बडी मारतात. पूण केन्ना केन्ना ते तांचो पाखोय घेतात. ह्या वैचारीक गोंदळाचें कारण समिक्षकांनी सोदचें पडटले.

‘जीवनदृष्टी’ ही एक संमिश्र संकल्पना. समीक्षा-वेव्हारांजलें हें एक दिसपट्टे घोळणुकेंतलें उतर. पूण ह्या उतराची काटेकोर व्याख्या मात समीक्षा-वेव्हारांत केल्ली पळोवंक मेळना. जिणे विशींची भुमिका, जिणे विशींचें तत्त्वज्ञान ह्या अर्थान ह्या उतराचो वापर जाता आनी तांतूंत जिणेंतले आदर्श, ध्येय, जीवनमूल्यां, विंगड विंगड मतां हांचो लेगीत आसपाव जाता. हाचे भायर तात्विक भुमिके वांगडाच आंतरीक व्यक्तिमत्त्व आनी सामाजीक भुमिका - सामाजीक जाणविकाय वो विंगड विंगड जाणविकायो हे सारकेल्या घटकांचो आसपाव ‘जीवनदृष्टींत’ करप गरजेचें, अशें म्हणूं येता.

‘जीवनदृष्टी’ हे संकल्पनेची फोडणिशी करपाचो यत्न प्रभाकर पाध्ये हांणी केला. तांच्या म्हणण्या प्रमाण ‘जीवनदृष्टींत’ वैचारिकता, मूल्यात्मकता आनी भावनात्मकता ह्या तीन घटकांचो आसपाव जाता. जीवनदृष्टी म्हळ्यार संवसारा कडेन पळोवपाची नदर, आपणालीं मुल्यां, जिणे विशींचे आपणाले हिशेब बी जायतें कितें... जीवनदृष्टी वैचारीक - भावनात्मक आधाराचेर उबी आसता. जीवनदृष्टी म्हळ्यार जिणेचें नवें तत्त्वगिन्यान, जिवितांत वागपाचे नवे संकेत... जीवनदृष्टी म्हळ्यार वैचारीक फास्की... विश्वाविशींच्यो जाणविकायो.’

जिणेचे मूल्यव्यवस्थे कडेन कलावंताचें जें नातें आसता, जीवनमूल्य काय अणभव हांचो जो संघर्श

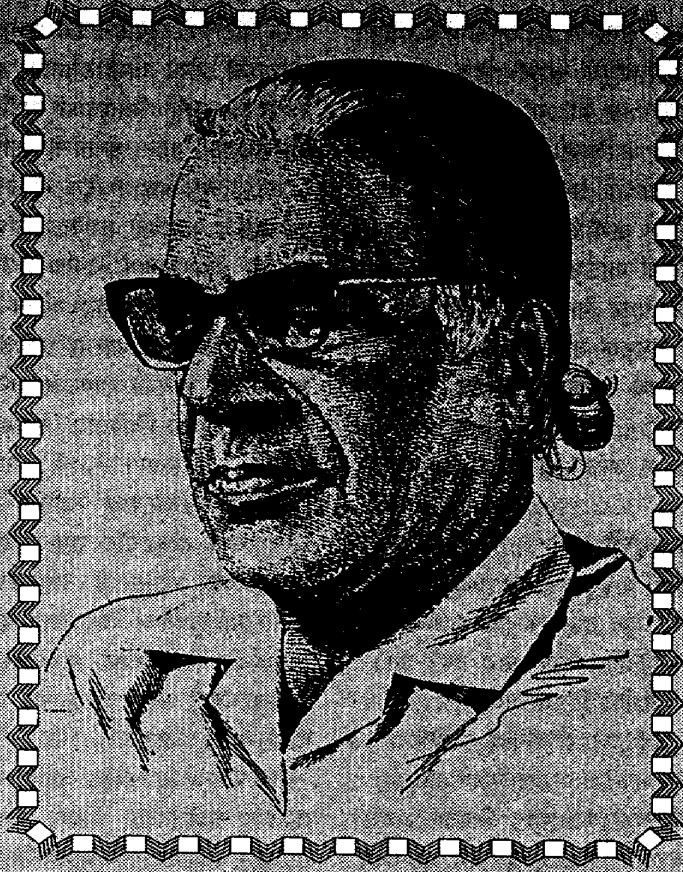
वा संकर जाता, अशे सुवातेर कलावंताली जीवनदृष्टी उकती जाता. लेखकाच्या साहित्यांत प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष, न्हयकारी-हयकारी, कसले न्हय कसले तरेन ताची जीवनदृष्टी उकती जाल्ली आसताच आसता.

ही जीवनदृष्टी ताच्या भावोर्मीची नियंत्रक आसता. एन रॅण्ड ही टीकाकार जीवनदृष्टी आनी कलेची एकात्मता हांचे मजगतचें नातें स्पस्ट करतना म्हणटा,

‘Art is a selective recreation of reality according to an artist's metaphysical value judgments. It is the integreter and concretizer of man's metaphysical abstractions. It is the voice of his sense of life.’

रॅण्डचे हे भुमिकेन कलेच्या संवसारांतली एक भोव म्हत्वाची भुमिका म्हण मान्यताय जोडल्या. कलावंताचे मनभुयेर अणभवाचें बीं पडटा त्या खिणा सावन एक खाशेलें रूप घेवन तागेली कलाकृती जल्मा यो सर ही जीवनदृष्टी ‘जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती’ हे उक्ति प्रमाण कलावंताची सांगातीण म्हण वावुरता. इतलेंच न्हय, तर कलेच्या आविश्काराचे संपूर्ण प्रक्रियेचें ती संचलन करता.

प्रा.कुल्ली जीवनदृष्टीची व्याख्या करतना म्हणटात, ‘जीवनदृष्टी म्हळ्यार कलावंताच्या व्यक्तित्वाचो गुरुत्वमध्यच कशी. ताच्या समग्र भावोर्मीची वेवस्था, रचना, ह्या गुरुत्वमध्या वरवीं, म्हळ्यार, ताचे जीवनदृष्टी वरवीं साधिल्ली आसता.’

मनशाक
कर्तृत्वाची
प्रेरणा
साहित्यूच
दिता.

कलावंताली जीवनदृष्टी म्हळ्यार ताच्या व्यक्तित्वाचो गाबो. तातूंत ताणें जिणे विशींच्या ज्या जाणविकांची, ज्या जीवनमुल्यांची जतनाय करून दवरिल्ली आसता, तीच ताचे निर्मणेक खाशेलो आकार, खाशेलें रूप जोडून दितात. जिवितांतल्या विंगड विंगड अणभवांचो स्वीकार - न्हयकार हांचें नियंत्रक तत्त्वूय जीवनदृष्टीच. हें नियंत्रक तत्त्व अणभव वेंचून काडटा, तांची रचणूक करता, तांचो अर्थ लायता. ह्या अणभवांक गोचर करपाचें, भावनात्मक रूप वा कलात्मक घाट दिवपाचें कार्य सृजनशीळ कल्पनाशक्त करता. हातुंतल्यानूच साहित्यकृतीची निर्मणी जाता. ह्या अर्थान जीवनदृष्टीक साहित्यकृतीचें संघटन तत्त्व म्हणूं येता.

व्यक्तित्व आनी जीवनदृष्टी हे दोन घटक साहित्य निर्मणेच्या केंद्रस्थानार आसतात. परंत ते दोनूय एक न्हय. जीवनदृष्टी व्यक्तित्वाचो फकत एक घटक, हे विसरुंक फावना. पूण हो भोव प्रबळ असो घटक.

'वाङ्मयकृतीच्या आकलना खातीर जीवनदृष्टीचो अभ्यास गरजेचो आसता.' अशें सांगून प्रा. कुल्ली म्हणटात, 'लेखकाचें व्यक्तिमत्त्व आनी जिवितांतले अणभव हांचे कडेन पळोवपाचो ताचो वैशिष्ट्यपूर्ण दृष्टिकोन हो साहित्य सौंदर्याच्या आकलना खातीर सगळ्यां भितरलो अर्थपूर्ण आनी म्हत्वाचो असो घटक.'

'जीवनदृष्टी' ह्या उतरा खातीर 'वैशिष्ट्यपूर्ण दृष्टिकोन' हे पर्यायी संज्ञेची येवजण प्रा. कुल्ली करतात, हें हांगा पळोवंक मेळटा. साहित्यकृतींतल्या अणभवांचें वेंचप करपी, तांची रचणूक करपी आनी अर्थ लावपी नियंत्रक संघटक तत्त्व इतलेंच जीवनदृष्टीचें म्हत्त्व न्हय. तर पुराय साहित्यकृतीक व्यापपी, तिच्या सगळ्या घटकां मजगतीं पातळिल्लो एकार्थ जीवनदृष्टींतल्यानूच तिका मेळिल्लो आसता. ललितकलाकृती ही एकजिनसी (Whole) वस्त. आनी तिचे घटक एकामेकांलागीं अपरिहार्यपणान जोडिल्ले आसतात. ह्याच संदर्भांत शरदचंद्र मुक्तिबोध हांणी म्हळां, 'ललितकृतीक एकजिनसीपण

अणभव
जितले खर
वा कोदू
तितली
कलाकाराच्या
व्यक्तिमत्त्वाक
धार येता.

दिवपी तत्त्व तिगेत्या सगळ्या घटक-आंगांक व्यापून आशिल्लो मूल्यगर्भ एकार्थूच म्हणूंक जाय. ललितकृतींतलो मजगतचो हो अर्थ वा ही प्रतीती कलावंताक आभिप्रेत आशिल्लो जीवनार्थ उकतावपी आसता, मूल्यगर्भ आसता. तात्त्विक भाशेंत कलावंताचो दृष्टिकोन अशें तिचें वर्णन करूं येत.

थोडे भितर सांगचें जाल्यार, जीवनदृष्टी म्हळ्यार कलावंताच्या व्यक्तिमत्त्वाचो गाबो, ताचे कलाकृतीचें सर्जक केंद्र आनी संघटक तत्त्व. देखून साहित्यकृतीच्या यथार्थ आकलना खातीर आस्वादना खातीर साहित्यिकाचे - ताच्या निर्मात्याचे - जीवनदृष्टीचें आकलन आसप अपरिहार्य थारता.

लक्ष्मणरावांली जीवनदृष्टी :

लेखक जिवितांतल्यो घडणुको वेंचून वाङ्मयकृतीची निर्मणी करता खरो. पूण ह्यो घडणुको सामक्यो तश्या तश्या वाङ्मयकृतींत येतात न्हय तर? ह्या प्रस्नाची जाप 'ना' अशीच दिवची पडटली. वाङ्मयकृतींतल्यो घडणुको खऱ्यांनीच जिवितांत घडिल्ल्यो काय त्यो कल्पित घडणुको ही गजाल म्हत्वाची न्हय. त्या घडणुकांतल्यान जिणेचो प्रत्यय कितलो येता हें म्हत्वाचें. लेखक खंयचोय दर्शनबिंदू (view point) कथन करपा खातीर आपणावंक शकता. पूण तशें करता आसतना ताणें जीवनवास्तवाचो, जीवनसत्यांचो अविश्कार करूंक जाय म्हणपाची आस्त वाचपी बाळगिता. लेखक खाशेल्या अणभवांच्या माध्यमा वरवीं सार्वकालिक जीवनसत्यांचो अविश्कार घडयता. पूण असो अणभव तागेल्या साहित्यकृतींतल्यान रुपकाराक येवचो पडटा. साहित्यकृतींतल्यान जिणे अणभवाक लाबिल्लें हें कलारूप वाचप्यांचे प्रतीतीचो विशय जाता तेन्नाच ते साहित्यकृतींत वास्तवता अवतरल्या म्हणपाची गवाय मेळटा. जीवनवास्तवाची सकसता, मुळावेपण आनी कलारूपाचें सच्चेपण हांचो संतुळीत समन्वय साहित्यकृतींत अपेक्षीत आसता.

जीवनदृष्टी संदर्भांत लक्ष्मणरावांले कथे कडेन पळेल्यार अशें दिसून येता की समाजांतले सगले विशमते विशीं तांकां खर तिडक आशिल्ली. धर्म आनी चलणूक हांतुंतल्यान उपराशिल्ली विशमताय हें तांणी अणभविल्लें विशमतायेचें एक रुपडें. स्त्री-पुरुष हक्का संबंदांतली हो ताचोच एक वेगळाव नज

असो वांटो. हे विशमतायेक लागून व्यक्ती म्हण मनशाच्यो भोयो भोयो जातात. धर्म-चलणुकेच्या बंदेपणाक लागून मनशाच्या व्यक्तिमत्त्वाची मेकळी वाड जावंक पावना हें तांणी जाणिल्लें. हाकाच लागून हे बांदपास शेंवटून मारून आपणालें व्यक्तिमत्व घडोवपी नायिका तांणी आपणाल्या चडश्या कथांतल्यान निर्माण केल्ल्यो पळोवंक मेळटात. पारंपारीक हिंदू बायल-मनशेचो आदर्श मोखून मारून आपणाल्या व्यक्तिविकासाचो मार्ग आपणावपी नायिका तांगेल्या कथांनी पळोवंक मेळटात. तांच्या जिवितांत जे प्रसंग वा ज्यो घडणुको घडटात तांतुंतल्यान तेन्नाचे समाज-रचनेंतले विसंगतीचें म्हळ्यारूच पर्यायान लक्ष्मणरावांक जाणविल्ल्या तत्कालीन समाजाच्या स्वरूपाचें दर्शन घडटा. वेळा प्रसंगार हे समाजरचने कडेन संघर्श करीत ह्यो नायिका जो जीवन प्रवास करतात तांतुंतल्यान लक्ष्मणराव आपणालें आधुनिक समाजरचनेचें सपन रुपकाराक हाडूंक पळयतात, हाची गवाय मेळटा.

सरभोंवतणचे समाज वेवस्थेक लागून व्यक्तीचेर तार्किक नदरेंतल्यान जावपी अन्यायाची जाणविकाय ही लक्ष्मणरावांले जीवनदृष्टीची मौलिकताय. पूण मनशाचें मन आनी मनशां मदल्या परस्पर संबंदांचो घुसपागोंदळ हांतुंतल्यान न्याया-अन्यायाच्यो कल्पना विस्कटावन समजून घेवपांत जायते फावटीं तांकां अपेस आयिल्लें पळोवंक मेळटा. तांचे जीवनदृष्टीची ही मर्यादा अशें म्हणूं येता.

स्त्री-स्वातंत्र्य हो तांचे कथेंतलो एक म्हत्वाचो प्रस्न. तसोच, उपेक्षित कश्टकरी मनशांची जीण होय एक प्रस्न तांचे कथेंत म्हत्वाचो. पूण हे तरेचे तांचे खंयचेच कथेंत वर्गसंघर्शाचें चित्रप जावंक ना. उरफाटें, 'ठेविलें अनंते तैसेचि रहावें' अशे तरेचें तत्त्वज्ञान पांगरून तांचे कथेंतले नायक वा नायिका मोन्यांनी जियेतात. हाचे वयल्यान अशें म्हणूं येता की फिदाल्म घराब्याच्या संस्कारांक लागून समाज जिणेच्या आर्थिक संघर्शाचे मांडणेंत वाचप्यांक सुसंगत जीवनदृष्टीचो प्रत्यय येवंक पावना.

चिडडल्या-चेपिल्ल्यांचो उद्धार होय तांचे कथेंतलो असोच एक भोव म्हत्वाचो प्रस्न. पूण जायते फावटीं पारंपारीक पद्दतीन ते हो प्रस्न सुटावो करतात. हाचो अर्थ, प्रस्न तांकां समजला

साहसा बगर
कलाकार
संवसारांत
जमुंकुच
भावना.

पूण ताची जाप तांकां सारकी होलमूक ना, असो काडूं येता. केन्ना केन्ना जाप खबर आसुनूय ती दिवपाक ते फाटीं फुडें सरतात अशेंय दिसून येता. अशें कित्याक घडटा हाचीं कारणां त्या वेळावेले सामाजीक परिस्थितींत सोदचीं पडटलीं. परंपरा आनी आधुनिकता हांचो समन्वय साधपाच्या प्रयत्नांत असल्यो कथा निमाणें रोमंटीक पेण्यार पावून शेणटात अशें हांगा दिश्टी पडटा.

भुंयमोग आनी राष्ट्रवादी विचारसरणी हींय लक्ष्मणरावांले जीवनदृष्टीचीं म्हत्वाचीं आंगां. हे तरेच्या कथाबरपांत तांकां यश लाबिल्लें पळोवंक मेळटा.

गिरेस्त दायजाचो अभिमान होय बी तांचे जीवनदृष्टीचो एक वांटो. तांच्यो असल्यो कथाय व्हडा प्रमाणांत जैतिवंत जाल्यात. ह्या कथांतल्यान 'पूर्वदिव्या'चो साक्षात्कार ते वाचप्याक घडयतात.

चिड्डल्ल्या-माड्डल्ल्या समाजाविशींची करुणाय तांच्या कथांनी दिश्टी पडटा. समानताय, लोकशाय, विश्वबंधुत्व हेय बी तांचे जीवनदृष्टीचे घटक. बंदेपण, दंभ, पिडणूक हांचे आड आशिल्ली खर तिडक तांचे कथेची विशय जाल्या.

गोंयांतले किरिस्तांव समाजजिणेचें चित्रण तांणी आपणाल्या कथांतल्यान बारिकसाणेन केलां. तांतुंतल्यान लेगीत जीवनदृष्टीच्या वयर सांगिल्ल्या वेगळ्या वेगळ्या आंगांचो अणभव वाचप्याक येता. दंभस्पोटक हांगा पयलो पाट दिवचो पडटा.

काळा भायऱ्या जाल्ल्या रूढी-परंपरांचेर ते बडी मारतात. पूण केन्ना केन्ना ते तांचो पाखोय घेतात. ह्या वैचारीक गोंदळाचें कारण समिक्षकांनी सोदचें पडटलें.

ह्या सगळ्या विवेचनांतल्यान अशें दिसून येता की, लक्ष्मणरावांनी जीवनदृष्टी एकसंघ नाशिल्ली. ती दुभंगल्या, हाचें कारण कितें आसूं येता?

मराठी साहित्याच्या संदर्भांत दिगंबर पाध्ये हांणी ह्या प्रस्नाची जाप सोदपाचो यत्न केला. तांणी दिल्ली जाप आमकां सत्याचे भोव लागीं व्हरता अशें म्हाका दिसता. ते बरयतात,

'इकुणिसाव्या शंकड्यांत भारतीय संस्कृतायेचो अस्तंती संस्कृताये लागीं आनी पर्यायान आधुनिक जिणे लागीं जो संबंद आयलो तो सैमीक प्रक्रिये वरवीं न्हय तर राजकी शेकाक लागून. तेन्ना सावन

आधुनिक समाजरचनेची मुल्यां केन्ना मानवलीं म्हण जाणीवपूर्वक तर केन्ना परिस्थितीच्या दाबाक लागून भारतीय समाजाक आपणावचीं पडलीं. हे प्रक्रिये वरवीं आधुनिकतायेचे खरेले संस्कार शिक्षणांतल्यान आनी शारांतल्या वातावरणांतल्यान जाताले, पूण शारा सरभोंवतणी पातळिल्ल्या व्हडल्या गांवगिऱ्या समाजाक हे संस्कार आफडूंक लेगीत पाव नाशिल्ले. स्वातंत्र्या आदीं अशे तरेची अवस्था आशिल्ली. समाजांत आधुनिकीकरण जातालें तेन्ना तें परकी म्हणपाची जाणवीक भारतीय मनाक सदां तोंपताली. एके वटेन आधुनिकतायेची ओड, आधुनिक मुल्यांची अणभविल्ली सुखदिणी तांक जाल्यार दुसरे वटेन हें सगळें परकी अशें दिसून येवपी परकेपणांतले पयसपण, अशे तरेचे कातरेंत भारतीय सुशिक्षीत मन फारावल्लें. हे अवस्थेचे पडसाद मराठी साहित्यांत आयकूंक मेळटात. स्वातंत्र्या आदल्या काळार गांवगिरे जिणेचें जें उदात्तीकरण केल्लें पळोवपाक मेळटा ताचें एक कारण भारतीय मनाचे हे अवस्थेंत आसा, जाल्यार शारीकरण, सुशिक्षीत धवाडे हांचे विशींचे तुच्छतेचें एक स्पश्टीकरण लेगीत भारतीय मनाचे हे अवस्थे कडेन जोडिल्लें आसा. एके वटेन आधुनिकतायेचो पुरस्कार करप, समतेच्या मुल्यांक हयकार दिवप आनी दुसरे वटेन शारीकरणा विशीं तुच्छता दाखोवप, पुस्तकी गिज्ञाना परस अशिक्षीत आसप कितलें मोलादीक आसता हें सांगून ताचें उदात्तीकरण करप अशे तरेची जिणे विशींची दुभंग जाणविकाय आसप हें भारतीय मनाचें एक खाशेलपणूच म्हणूंक जाय.'

लक्ष्मणरावांक लेगीत पाध्येची ही फोडणिशी लागू पडटा.

लक्ष्मणरावांची साहित्यीक जडण-घडण

लक्ष्मणराव एक प्रतिभावान साहित्यीक. एक कलाकार. कलाकार जे तरेच्या सामाजीक-सांस्कृतीक पर्यावरणांत जल्म घेता, ल्हानाचो व्हड जाता, वावुरता, ताका धरून ताची जडण-घडण जायत रावता. लक्ष्मणरावांची ही जडण-घडण कशे तरेन जाल्ली आसतली हाची जाप मेळोवपाचो यत्न करतना तांचो भुरगेपणा साकून सोद घेवप गरजेचें थारता. इतलेंच न्हय तर तांचे आदल्या काळाचेरूय एक नदर मारपाची गरज उप्रासता.

भोगांत आनी
त्यागांत,
सुखांत आनी
दुखांत
पुणची
अनुभूती
पसोवंक
जाय.

लक्ष्मणरावांच्या भुरगेपणा आदल्या काळा सावन गोंयांत मराठी ग्रंथसंस्कृताय शेंकड्यांनी वरसां सावन चालंत आशिल्ली. मराठी ग्रंथ वाचप आनी बरोवप जातालें. हांगासल्ल्या देवळांनी, तेच प्रमाण, कुळवंत आस्पतदार घराब्यांनी शिरवाण म्हयनो, चातुर्मास, हे सारकेल्या निमित्तान पुराणवाचप, प्रवचनां, भजनां, किर्तनां बी कार्यावळी सदांकाळ चलताल्यो. हांतुंतल्यान एक साहित्य-संस्कृति जल्माक आयिल्ली. हेर गोंयकार साहित्यिकां भशेन लक्ष्मणरावांचे साहित्यीक जडण-घडणींत हे साहित्य-संस्कृतायेची भुमिका निश्चितपणान म्हत्वाची, अशें म्हणूं येता. तिचे वरवींच भुरगेपणासावन तांच्या मनाचेर साहित्यीक संस्कार जायत रावले आसूं येतात. भौ. भाई देसायांनी सांगिल्ल्या एका उगडासावेल्यान तेन्नाचे हे साहित्य-संस्कृतायेचें स्वरूप आमकां कळूं येता. ते सांगतात,

'आयज जाय तें पुस्तक वा पोथी उण्या मोलान जाय तेन्ना हाडून जाय तेन्ना वाचपाक जाता. पूण पुर्विल्ल्या काळार खूब खटपट करून हातबरप, चडूच जाल्यार शिळाप्रेसो वयली प्रत फेदासून ती भीड-मुर्वतीन मागून हाडून व्हडा भक्तिभावान आनी अगत्यान वाचताले... चवखेवेले एके पडवेर दोन-चार मोठ्यो हांतयो घाल्यात, तिचेर घरचीं, शेजारचीं जाणटीं बसल्यांत, पेल्यान एक दोन तरणाटे हिशेब पळयतात, दुसरे वटेन कोमुनिदादीचो इश्किव्हांव आपणाली चोपडी बरयता, तिसरे कडेन घरच्या भुरग्यांक शिकोवंक आनी नाल्लांच्या पाड्याक वता थंय रांदपाक उपकारा पडचो ह्या दोट्टी हेतून दवरिल्लो मास्तर गुडगुडेचो तंबाकू किसोवन तयार करता, पूण ह्या सगळ्यांचे कान पेले कडेन पाली भशेन लागल्यात. एका खांब्याक तेंकून एक मध्यम पिरायेचो, म्होंवाळ सुरेल ताळ्याचो आनी अस्खलित वाचपा खातीर फामाद आशिल्लो गृहस्थ पुस्तक वो पोथी उकती करून रांदचे-कुडींतल्या बायलांक लेगीत स्पस्टपणान आयकूंक येत इतल्या व्हडल्यान ती वाचता. तांतुंतलो काव्यार्थ गंभीरपणान दुसऱ्या एकल्या गृहस्थान सांगून जाले उपरांत जमता थंय दुबाव घेवन खिणभर ताचेर भासाभास, वाद जाता...

'...भायल्या गांवचो कोणूय हरदास, पुराणीक आयलो म्हणटकूच अशे तरेचे चर्चेक दर्याची भरती येताली. ज्या गृहस्थाच्या घरांत ही वेदांतचर्चा,

काव्यार्थविनिमय वो सप्तक चलतालें, थंय गांवचे साबार रसीक न्हंये भशेन येवन मेळटाले. इतलेंच न्हय तर पयस पयसुल्ले इश्ट सोयरे लेगीत - आपयल्ले वा आपोवंक नाशिल्ले असलेय - मुजरत हाजीर रावून चर्चेत वांटो घेताले. साबार कडेन भागवताचेर चर्चा जाताली, जाल्यार आनीक कांय कडेन मोरोपंती आर्यांचे पूर्वोत्तर पाखे जावन तांची किसोवणी जाताली. कितल्याश्या घराब्यांनी पुराय पावसाळ्याक फकत सोहिरोबा पुरो जातालो, जाल्यार कितलेशेच जाण पुराणांतले दुबाव उस्तून काडून वादाची खुमखुमी भागोवन घेताले.'

भौ. गोपालकृष्ण भोबे हांच्या 'असा आहे माझा गोमंतक' ह्या ग्रंथांतल्यान लेगीत हे तरेची जायती म्हायती मेळटा. ह्या संदर्भांत ते म्हणटात,

'रातचें रामायण महाभारत ह्या ग्रंथांचें वाचन जातालें. भावार्थ रामायणाचें पारायण हांवें सेगीत तीन फावटीं आयकलां. छत्तीस हजार होंवयांचो हो ग्रंथ सोंपपाक सवाय ते देड वर्स लागतालें. दोन होंवयो वाचून जातकच वाचपी तांचो रसाळ उतरांनी अर्थ सांगी.'

हे भायर ते मुस्तींतल्या फिदाल्मा घराब्यांनी जावपी लग्नां बी शुभकार्यांच्या निमतान संगिताचे जलसे वो मदलसी जाताल्यो. तांचे संस्कार लेगीत लक्ष्मणरावांच्या मनाचेर जाल्ले आसूं येतात.

आवय भायर पडले उपरांत तांच्या मनांत, जिणेंत जी एक पोकळसाण निर्माण जाली ती आपणाल्या सान तुबका वरवीं भरून काडली अशें तांणी म्हळां. ह्या तुबका सांगातान, कासा निमतान रानांवांनी हेंडटां हेडटां हांव सैमाचो इश्ट जालों अशेंय ते सांगतात. ह्या कामांत तांकां घरचो मानाय पोपोट हाची भोव मजत जाली. एके आत्मचारित्रात्मक कथेंत ताका तांणी आपणालो 'लेखनगुरु' म्हळां. पोपोट आपणाक खूब काणयो सांगतालो अशें ते सांगतात. तेच प्रमाण आजोळच्या आज्या कडल्यान तांकां जायत्यो आख्यायिका, दंतकथा आयकूंक मेळ्ळ्यो. हाचो बेस बरो उपेग मुखार तांणी आपणाल्या कथालेखना खातीर केल्लो पळोवंक मेळटा. आवय कडल्यानय तांकां खूब काणयो आयकूंक मेळ्ळ्यो. भुरगेपणांत पेंवन, खेळून आनी व्यायामा वरवीं तांणी आपणाली कूड बळिश्ट केल्ली. तेच प्रमाण मनूय ताजें टवटवीत राखिल्लें.

हांतुंतल्यानूच तांकां साहित्यनिर्मणेक प्रेरणा मेळटाली. ते विशीं ते बरयतात,

‘प्रेरणा म्हाका जिणेंतल्यान मेळ्ळी. म्हजे आनी हेरांचे जिणेंतल्यान, कोडू आनी गोड वास्तवतायेंतल्यान मेळ्ळी. ती म्हाका खंयच्याच गुरू कडल्यान मेळूंक ना. सैमाच्या अफाट रुपांतल्यान मेळ्ळी. आठ वर्सांचे पिरायेर हांव गांवच्या नितळ तळ्यांत आनी न्हंयंत बुडयो मारतालों. रुखांवेले मुट्टे, आंबे फातरायतालों. वडाच्यो जटा बांदून ताचो झोपाळो घेतालों. बेताळाचो भार आमोणेच्या शंकर गावसाचेर येतालो, तो पळोवन काचाबूल जातालों. थारायिल्ल्या दिसा भागेल्यान आपणालो गोठो शिवलो ना म्हण भाटकारान ताका कसो शेषडावन काडला तें हांवें पळयलां. आपूण बाजारांतल्यान पासार जातना, रस्त्याचे कडेक, कुळवाडी उठून उबो रावलो ना म्हण खोंट मारून खुब्यां पाटली उमथून उडोवपी भाटकारूय हांवें पळयलां... म्हजो आजो आनी आवय एकाच दिसा भायर पडिल्लीं. तें पळोवन सुमारा भायल्या दुःखान हांव घुसमटलां.’

तेन्नाच्या गोंयांत वयल्या पावंड्यावेल्या शिकिल्ल्या घराब्यांनी वाचनाची परंपरा आशिल्ली. मराठी आनी पुर्तुगेज खबरांपत्रांचो तांतूंत आसपाव जातलो. जायत्या जाणांगेर ‘केसरी’, ‘काळ’ हे सारकेलीं नेमाळीं येतालीं. ‘केसरी’चें जाल्यार भौशीक वाचनूय जातालें. तेच प्रमाण ‘समाजस्वास्थ्य’ हें प्रो.र.धों.कर्वे हांगेलें म्हयनाळें लेगीत गोंयांत लोक वाचताले. लक्ष्मणरावान लेगीत हीं नेमाळीं पळयल्लीं, वाचिल्लीं आसतलीं. प्रो.र.धों.कर्वे हांचे विशीं तांका सहानुभूती आशिल्ली पळोवंक मेळटा. हे भायर गोंयांतल्या गोंयांत उजवाडा येवपी ‘सत्संग’, ‘चित्ताकर्ष’, ‘प्राचीप्रभा’ अशीं जायतीं नेमाळीं तांच्या वाचनांत आयिल्लीं आसूंक जाय अशें दिसता. मुखार, पुर्तुगेज शिकूंक गेले उपरांत ते पुर्तुगेज खबरांपत्रांय नेमान वाचताले. ‘लक्ष्मणरावांचें पुर्तुगेज खबरांपत्रांचें वाचन भरपूर आसतालें’ म्हणपाचें तांगेले एक घरचे डॉ. मलबाराव सरदेसाय हांणी बरोवन दवरलां. पुर्तुगेज प्रजासत्ताकाचो हो काळ खंड. गोंयांत तेन्ना मराठी खबरांपत्रांची ‘प्रभात’ जाल्ली. हेगडे देसायांलें ‘भारत’ लेगीत नेमान उजवाडाक येतालें. हांतुंतल्यानूच मुखार लक्ष्मणरावान लेखनाचो श्रीगणेशा केलो. पूण वयर जो पुर्तुगेज खबरांपत्राचो उल्लेख जाला तें

भिनेझिस ब्रागांझांचे लेख उजवाडावपी ‘प्रकाश’ हें नेमाळें आसूंक जायशें दिसता. १९२८ वर्सा साकून ते १९३७ वर्सा मेरेन ते चल्लें. पणजे लिसेव शिकता आसतना लक्ष्मणराव तें वाचताले आसूं येता. आपणाचेर ब्रागांझांच्या राष्ट्रवादी विचारांचो प्रभाव पडिल्ल्याचेंय तांणी मान्य केलां. ह्या खबरांपत्रां भायर महाराष्ट्रांत उजवाडा येवपी ते मुस्तींतलीं विंगड विंगड म्हयनाळीं लेगीत तांच्या वाचनांत आयिल्लीं जावंक जाय. गोंयांतलीं तेन्नाचीं शिकिल्लीं हिंदू कुटुंबां हीं म्हयनाळीं मागोवन घेतालीं. लक्ष्मणरावांगेर लेगीत तीं येतालीं आसूंक जाय. कारण, ‘चित्रमय जगत’, ‘मनोरंजन’ हे सारकेलीं म्हयनाळीं येतालीं अशें मलाबारावान म्हळां. गोंयचे शिमेर आशिल्ल्या खानापूर गांवांतल्यान उजवाडा येवपी ‘लोकमित्र’ हें म्हयनाळें गोंयांत खूब फामाद आशिल्लें.

तेदेवेळच्या गोंयांत ‘उनियांव अकादॅमिका’, ‘प्रागतिक संघ’, ‘शिक्षण परिषद’, सारकेल्या संस्थां वरवीं आनी ‘प्रभात’, ‘भारत’, ‘प्राचीप्रभा’, ‘प्रगती’, ‘प्रकाश’ बी साबार नेमाळ्यां वरवीं चलिल्लें नवजागरणाचें कार्य, तेच प्रमाण पुर्तुगालांत आयिल्लें प्रजासत्ताक राजवटीक लागून गोंयकारांक मेळिल्ले राजकी अधिकार आनी स्वातंत्र्य मागीर तें मर्यादीत प्रमाणांत जावं, हे पुराय सामाजिक- सांस्कृतिक स्थितिगतीचें हातबोट लक्ष्मणरावांचे साहित्यिक जडण-घडणेक प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष लागलां.

आपणाल्या वाचनाविशीं ते बरयतात, ‘हांवें पुस्तकां वाचलीं. खूब वाचलीं. विंगड विंगड भासांतलीं, विंगड विंगड ल्हान व्हड लेखकांचीं. तांणी म्हाका विस्तार दिलो.’ परंत ‘म्हाका पुस्तकांनी प्रेरणा दिवंक ना. विद्वानांच्या भाशणांनी, संत म्हात्म्यांच्या उपदेशांनी म्हाका ती मेळूंक ना.’ अशें प्रांजळपणान ते मान्य करतात.

तांच्या शिकोवपाच्या वेवसायाचो लेगीत तांचे साहित्यिक जडण-घडणेंत व्हड वांटो आसा. ते सांगतात,

‘हांव प्रोफसोर आसतना गरीब विद्यार्थ्यांच्या आशेन भरिल्ल्या, चिंतेन ग्राशिल्ल्या नदरांनी म्हाका ती (प्रेरणा) मेळटाली. विद्वार्थ्यांक ‘गोड चमत्कार’ सारकेली कथा वो ‘तुजे दोळे’ हे सारकेली कविता शिकयतना म्हज्या विद्यार्थ्यांच्या मनांत चलिल्ले

विशयक
महत्व नासता.
विशय
सोदपी,
हेरपी, तांचो
अर्थ लावपी
नदरेक महत्व
आसता.

मंत्र-तंत्रांत
वेगळेचार
करतात ते
लहान बरपी.

भावनीक हेलकावे म्हाका जाणवताले. तांतुंतल्यानूच म्हजे प्रेरणेची पसवण जायत रावली. ही प्रेरणा साहित्यनिर्मणेची नाशिल्ली. पूण तिचे वाफेन निर्मणेचें दार उकतें जावंक पावलें.'

'खंयचोय लेखक वा कवी म्हजो गुरु जावंक पावलो ना.' अशें ते म्हणटाले. पूण तांचेर विद्यार्थीदशे सावन पुर्तुगेज, फ्रँच आनी इंग्लेज लेखकांचो प्रभाव पडिल्लो हें विसरूंक फावना. सातोस्कार ही गजाल मुजरत लक्षांत हाडून दितना बरयतात, 'लक्ष्मणरावान मराठी कथा अदीक तंत्रबद्द केली. आनातॉल फ्रांस, मॉपासां बी फ्रँच कथाकारांनी अस्तमी कथेचे बाबतींत जें काम केलां तें लक्ष्मणरावान मराठी कथेचे बाबतींत केलां.'

विद्यार्थीदशे सावनूच तांणी आपूण लेखक जातलों असो निश्चेव केल्लो. तांचे जिणेची ती मोख आशिल्ली.

लिसेवाच्या सातव्या वर्सांत शिकता आसतना घडिल्ल्या एका प्रसंगाचो उगडास तांणी बरोवन दवरला. तांतुंतल्यान तांचे लेखक जावपा विशींचे प्रबळ इत्साशक्तीची वळख घडटा. ते सांगतात,

'आराऊज माश्कारेन्यश म्हूण एकलो प्रोफसोर आशिल्लो. तो पुर्तुगेज शिकयतालो... लिसेवाच्या सातव्या वर्सा तो म्हाका प्रोफसोर म्हूण मेळिल्लो.

'एका प्रसंगाचो म्हाका उगडास जाता. आराऊज माश्कारेन्यशाक एक खेपे तलफ आयली. ताणें दर एकल्या भुरग्याक विचारलें, 'Você o que quere ser?' (तूं कोण जावंक सोदता?)

'कोणें म्हळें, आपणाक प्रोफसोर जावचें आसा. दुसऱ्यान म्हळें, दोतोर जावचें आसा. तिसऱ्यान म्हळें, आदवोगाद जावचें आसा. निमाणें म्हजी पाळी आयली. म्हजेर ताचो दोळो आशिल्लोच. कित्याक तर हांव पुर्तुगेज घिटायेन उलयतालों. तेच प्रमाण बरो बरयतालों. म्हजीं फकाणां करपाच्या हेतून ताणें म्हाका प्रस्न केलो, 'O Sr. Sar Dessai, O que quere ser?' (सिन्योर सरदेसाय, तूं कोण जावंक सोदता?) आनी तो व्हडल्यान हांसलो. हांवें भिये नासतना थंडसाणेन व्हडल्या आवाजान म्हळें, 'हांव लेखक जातलों!'

हेच तांचे जापेंतल्यान तांचे जिणेच्या ध्येयाचेर घणघणीत उजवाड पडटा. तांणी दिल्ली ही जाप उखलापी नाशिल्ली. तांणी ती विचार करुनूच

दिल्ली. हांगा तांचो घट्ट आत्मविश्वास दिश्टी पडटा. कित्याक तर हो प्रसंग घडचे आदीं सावनूच नामना जोडिल्ल्या थळाव्या मराठी आनी पुर्तुगेज नेमाळ्यांतल्यान तांचें जायतें लिखाण छापून आयिल्लें. हे संबंदान ते बरतात, 'लिसेवाच्या सात वर्सांच्या काळांत हांवें बरोवप वाचप करुन जायती पूर्वतयारी केल्ली. त्या काळार हांव मराठी आनी पुर्तुगेज - दोनूय भासांतल्यान खूब बरयतालों आनी तें गोंयच्या थळाव्या नेमाळ्यांनी छापून येतालें. 'भारत', 'हिंदु', 'एराल्द', 'ऊ एराल्द' ह्या नेमाळ्यांनी खूब लेख बरयल्ले. पुण्याच्या 'केसरी'तल्यान लेगीत कांय लेख उजवाडा आयिल्ले. 'सोमित्र' ह्या टोपण नावान जायतें बरोवप उजवाडा आयिल्लें.'

तांकां खूब वाचन आशिल्लें हाची गवाय कुडचड्यां गोमंतक मराठी संमेलनाच्या अध्यक्षपदा वयल्यान तांणी केल्ल्या भाशणांतल्यान मेळटा.

अस्तमी साहित्याचो तांचो अभ्यास तांतुंतल्यान दिसून येता. तॉलस्तॉय, गोर्की, चेकॉव्ह, पर्ल बक, सॉमरसेट मॉम, मालरो सारकेल्या जायत्या नामनेच्या साहित्यिकांचे उल्लेख आनी संदर्भय तांतुंत आयल्यात. सार्त्र, कामू, एमिल झोला, व्हिक्टर ह्यूगो, व्हॉलरें, ओ'हेन्री, रोमाँ रोलाँ, हेमींग्वे हांचे संदर्भ लेगीत तांच्या उलोवपा-बरपांत हेर सुवातांनी आयल्यात. फ्रांसिश्कु लुईश गोमिशाची 'Os Bramanes' आनी आल्बॅर कामुंचें 'L'étranger' ह्या कादंबरींचे मूळ पुर्तुगेज आनी फ्रँच भासांतल्यान तांणी मराठींत बेस बरे अणकार केल्यात. 'वादळातील नौका' हे तांगेले गाजिल्ले कथेची सुरवातूच तांणी व्हिक्टर ह्यूगो हांच्या काव्यांतल्यो वळी दिवन केल्या. तेन्नाच्या गोंयकार साहित्यिकां मदीं तांकां 'लक्ष्मण झोला' म्हण पाचारताले. बालझाकचो लेगीत प्रभाव तांचेर आसूं येता. 'फिरंगी द्राक्षे' म्हूण बऱ्यांतल्या बऱ्या पुर्तुगेज आनी फ्रँच अणकारीत कथांचो झेलो काडपाचो तांचो विचार आशिल्लो.

'कांय पुर्तुगेज आनी फ्रँच कथाकारांचो मात म्हजेर प्रभाव पडलो. तांचे भाशेचो झेत, तांतुंतलें सहज सोबीत नृत्य थोड्या भोव प्रमाणांत उखल्लें.' हें खासा तांणी मानून घेतलां. हाचे वेल्यानूय तांणी ह्या भासांतल्या व्हडल्या कथाकारांच्या कथालेखनाचो अभ्यास केल्लो आसतलो हो अदमास काडूं येता.

जाका मंत्राचो
स्पर्श जावंक
ना तो तंत्राची
भानगड घेवन
बसता.

तांचे म्हालगडे समकालीन मराठी कथालेखक
ना.सी.फडके आनी वि.स.खांडेकर हांच्यो कथाय ते
वाचताले. तांच्या कथांचेर तांणी समीक्षाय बरयल्या.
ह्या कथांच्या गुणदोशां विशीं ते बरयतात,

'फडके आनी खांडेकर हे दोगूय तांगेल्या
मर्यादांक लागून म्हाका आवड नाशिल्ले. फडकेचे
विशय मर्यादीत, आंवाठ आंवुळिल्लो आनी कथानक
एकाच सांच्यांतलें. कथेच्यो खऱ्यो कसोट्यो
लायल्यार तांच्यो कथा फिक्यो पडटत. खांडेकरांत्यो
कथा ह्यो घडयिल्ल्यो. थारावीक आदर्श नदरे मुखार
दवरून त्यो बरयल्ल्यो आसताल्यो जावंये.
खांडेकरांली वास्तवताय लेगीत बौद्धीक
कसरतींतल्यान आयिल्ले वरी दिसताली. ताका
लागून ह्या दोगांचोय म्हजेर मात लेगीत प्रभाव पडलो
ना.'

मराठी साहित्यिकां भितरले र.धों.कर्वे, मामा
वरेरकर आनी दिवाकर कृष्ण हांचो थोडो भोव प्रभाव
तांचेर आशिल्लो जाणवता. 'स्वर्गात' हे दिवाकर

कृष्णाचे कथेचो घणघणीत प्रभाव तांचे 'स्वर्गात'
ह्याच माथाळ्याचे कथेर बेस बरो पळोवंक मेळटा.
दिवाकर कृष्ण आनी य.गो.जोशी हांच्यो कथांचो
तांचो अभ्यास आशिल्ल्याची स्पस्ट म्हाय 'नवा
प्रातःकाल' ह्या खांडेकरांतल्या कथांझेल्पाचेर तांणी
बरयिल्ल्या समीक्षणांतल्यान मेळटा.

तांच्या साबार कथांचो हिंदींत अणकार जाला.
पूण तांचो हिंदी साहित्याचो अभ्यास आशिल्लो व्हय?
आनी आसल्यार ताचो तांचेर कितें प्रभाव जाल्लो?
आनी खंयच्या लेखकांचो? हे विशीं कांयच पुरावो
मेळना. हेर भारतीय भासां विशीं लेगीत अशें म्हणूं
येता.

वयल्या सगळ्या विवेचनाचो आपरोस काडचो
जाल्यार अशें म्हणूं येता की लक्ष्मणरावांली
साहित्यीक म्हण जाल्ली जडण-घडण तांचे जिणे
सांगातान आनी जिणेंतल्यानूच जाली हे विशीं दुबाव
ना.

